

„Senki sem olyan vak, mint az, aki nem akar látni”

EGY ANDROGÜN ÍRÓ FIKTÍV ÖNÉLETÍRÁSA –
RAKOVSKY ZSUZSA: VS

Magvető Kiadó
Budapest, 2011
400 oldal, 3490 Ft

”

A 19. század második felében az Osztrák–Magyar Monarchia területén élt Vay Sarolta grófnő, író, költő és újságíró, akinek még életében tíz kötete jelent meg, és írásainak egy részét Vay Sándor néven publikálta. Krúdy Gyula magyar George Sandnak nevezte és a ködlovagok között említette, Krafft-Ebing pedig a *Veleszületett rendellenes nemi érzés* fejezetben írt róla részletesen a *Psychopatia Sexualis* című könyvében.

Rakovszky Zsuzsa *VS* című regénye révén a széles olvasóközönség ismerheti meg Vay Sarolta/Sándor olvasmányos, fiktív önelbeszélését és rendhagyó nemi identitását – egy elmeorvos nézőpontjával ütköztetve. A grófnő ugyanis biológiai neme szerint nő, akárcsak Rakovszky Zsuzsa két korábbi regényének, *A kígyó árnyékának* (2002) és *A hullócsillag évének* (2005), vagy a *Hold a hetedik házban* (2009) elbeszéléseinek főszereplői, e regény főhőse azonban társadalmi neme alapján férfi, aki nő létre kétszer is megnősült. E zavarba ejtő kettősség összehangolása a szövegszervezés egyik alapvető eleme. Erre a regény címében lévő monogram (illetve a versus szó rövidítése) is utal: jelöli a női és a férfinévhez tartozó kettős identitást, és a személyiségnek a társadalom elvárásaival való szembenállását.

A társadalmi szabályok áthágásának szimbóluma a regényszöveg legnagyobb részének fiktív keletkezési helye, Klagenfurt börtöne, amely az önértelmező lélek börtönének metaforája is. A harmincéves főszereplő 1889 novemberétől tölt el itt két hónapot, ez idő alatt jegyzi le naplójába és leveleibe vallomásos élettörténetét. A regényszöveg azt feltételezi, hogy az egymás mellé illesztett, de dátummal nem minden esetben ellátott szövegrészek kronológiai sorrendben követik egymást. A férfinézőpontú önvallomások szavahihetőségét először a naplójegyzetek és a levelek közé ékelte, dr. Birnbacher elmeorvos által készített jegyzőkönyv kérdőjelezi meg, amelyből a regényben több is előfordul. Az orvos és az író kétféle tudatának ütköztetése részben elbizonytalanítja az olvasói elvárásokat, részben olykor megtöri a regény egyetlen nézőpontú monotoníáját.

A regény szorososan követi a valóban élt Vay Sarolta történetét, amely Borgos Anna tanulmányából ismerhető meg (*Vay Sándor/Sarolta: Egy konvencionális nemiszerepáthágó a múlt századfordulón. Holmi, 2007/2.*). Az élettörténet a gyerekkori családi élményeit, négy nőhöz fűződő szerelmi kapcsolatát és íróbarátjához való viszonyát részletezi: azokat az eseményeket, amelyek feltárják a személyiség kialakulásának és börtönbe jutásának lehetséges okait, és elfedik mindazt, amit a szemérmesnek ábrázolt elbeszélő elfojt. Vay Sarolta/Sándor nem a nők iránti vonzalmát titkolja, hanem biológiai nemét. Bár börtönbe kerülésekor orvosi utasításra egy bába leleplezi, hogy biológiai neme szerint nő, a traumatikus élmény ellenére további írásaiban megingathatatlanul kitart férfi identitása mellett.

A regény szöveghálója szerint önazonossága kialakulásában és vágyai értelmezésében szerepet játszik önteremtésének kulturális beágyazottsága: arisztokrata földbirtokos családjának társadalmi helyzete, neveltetése, műveltsége és hajlamai, illetve a kor társadalmi elvárásai, melyekre részben a korszak antropológiai és lélektani ismeretei is hatással voltak. Az excentrikus rokonokkal rendelkező Vay Sarolta férfi identitásához hozzájárult, hogy a grófnőt apja fiúnak várta, majd férfias tevékenységekhez, viselkedéshez és öltözködéshez szoktatta (öccsét pedig lányruhába öltöztette), majd egyetemeken taníttatta. A belé nevelt énkép miatt hazudhatta magát férfinak tizenhárom évesen egy angol lány előtt, akit iránta érzett szenvedélyes vonzalma miatt megszóktetett egy leánynevelő intézetből. A szóktetés leírása olyan domináns fiatalnak láttatja a szóktetőt, aki nemcsak az intézményi szabályokat hágja át, hanem nárcisztikus vágyai hevében a másokra kényszeríti saját akarata és vágyai ellenére. Önelbeszélése homályban hagyja és elfedi, hogy két házassága során nem adta feleségei tudtára, hogy biológiai neme szerint ő valójában nő, és ennek felfedését feleségei előtt is kerülte, ez nyíltan csak Borgos Anna tanulmányában olvasható. Önelbeszélésében a tetteit mindent eluráló szerelmes vágyaival indokolja.

Az érzelmek és a szenvedélyek teljes kiélésének eszménye a romantikus életérzés része volt, és bár a romantika a 19. század első felének az eszmetörténetét határozta meg leginkább, a regényben az 1859-ben született író szemléletmódja a romantika világképére épül, ami a férfi identitás kialakulásához is hozzájárul. Amellett, hogy gyerekkora meghatározó irodalmi élményeit a romantika szerzőihez köti (Jókait, Byront, Heinét és Walter Scottot említi), naplója szövegével szintén a romantika egyik alap gondolatát, az egyéniség és a vágyak korlátatlanságát hirdeti: az éles eszű író az érzelmeket és a hitet az értelem elé helyezi, ha a vágyait és a tetteit igazolni akarja. A romantika retorikáját alkalmazza, amikor képgazdag, érzelmes, lírai nyelvet használ, lejegyi álmait, és mesékből vett hasonlatokkal szemlélteti élete eseményeit, valamint ellentétes jellemeket mutat be leegyszerűsítve, mint konzervatív és hithű nagyanyját szemben felvilágosultnak és liberálisnak ábrázolt nevelőjével.

A regény a romantika által kedvelt szubjektív műfajok, a vallomás, az önéletírás és a naplóregény elemeit használja, melyeknek nézőpontja korlátozott. A visszaemlékező önéletrajzi én megteremti a szemlélő és az átélő én kettősségét, melynek segítségével az átélt gyerekkori és a szerelmi élmények egy részét reflektáltan írja le. Bár élettörténetét az elmeorvos kérésére jegyzi le, és vélhetően emiatt korlátozza az elbeszélést elsősorban családjá és szerelmi élete bemutatására, nehezen körvonalazható, hogy milyen tételezett olvasóval számol az írás, mert az orvos számára irreleváns epizódokat is feltár a szöveg. Az „elgondolt te” több alkalommal is második felesége, Engelhardt Mária, akihez halála után is szerelmes hangú leveleket ír.

Volt szerelmei bemutatásakor a szeretett nő portréja többnyire kibontatlan, önmagát és szenvedélyét látja viszont a másikon keresztül. Az elbeszélő többször hangoztatja, hogy vezérlőelve Erósz, a leküzdhetetlen szenvedély, amely felülírja a szabad akaratot. Öngazolását azzal erősíti, hogy családtagjait hasonló leküzdhetetlen rögeszme jellemzi: nagynénje spiritalista szeánszokkal kerüli meg a gyász munkát, amellyel vőlegénye halálát dolgozná fel, apja és nevelőapja az elveszett szabadságharc tényével nem tud szembenézni, és családjához holdkóros, hisztérikus illetve öngyilkos rokonok is tartoznak.

A leküzdhetetlen szenvedély elvét kérdőjelezi meg az orvostudomány, a jog és a vallás álláspontja: az orvostudományé, melyet dr. Birnbacher képvisel, a törvényé, melynek nevében Engelhardt úr feljelentést tett Vay Sarolta/Sándor ellen lánnya félrevezetése és tartozása miatt, illetve a vallásé, melyet a főszereplő nagyanyja és papnak készülő öccse jelenít meg. Az elmeorvos Erósz mint vezérlőelvet nem a transzszexuális vonzalommal, hanem „öröklött gyöngélméjűséggel” magyarázza (376), ami azt az elgondolást igazolja, hogy a biológiai meghatározottság erősebb a szabad akaratnál. A nagymama a vágyak elfojtása mellett érvel az isteni akarat és az eleve elrendelés gondolatára alapozva, ami nem jelent meggyőző választ Vaynak arra a felvetésére, hogy ha Isten valami mást akar tőle, akkor „miért oltott azzal éppen ellenkező vágyakat” a szívébe (111). A nagymama és az orvos álláspontjával szemben Vay öccse azt a vallásos nézetet képviseli a börtönből kiszabadult testvére előtt a napló zárásaként, hogy „minden emberi lénynek megadatott a választás lehetősége”, valamint „szándékaink és nem a tetteink szerint fognak megítélni bennünket” (389). E nézetek relativizálják a tettekért vállalt felelősség gondolatát, és megengedik az önfelmentő értelmezést.

Az önteremtésben jelentős szerepe van Zarándy alakjának, aki az elbeszélés szerint íróbarátként és mentorként bevezeti Vay grófot az újságírói és a dzsentri életmódba. Mindketten beilleszthetők a dzsentrikről kialakított sztereotípiába: elszegényedő földbirtokos nemesek, akik a társasági és éjszakai életben vagyonukat felélik, örömlányokat fogadnak. Zarándy mindezek mellett költségeit gyakran a gróftól kapott kölcsönből fedezi, amit sosem ad meg.

A kontextus alapján nehezen magyarázható meg, hogy Vay miért több mint egy hónapos raboskodás után ír az öt védő ügyvédnek levelet, melyben terhelő vallomást tesz Zarándyra, akit azzal vádol, hogy pénzt zsarolt ki tőle egy könyvkiadó megalapításához, Vay pedig ezt az összeget apósától, Engelhardt úrtól kérte kölcsön egy budapesti állás kauciójára hivatkozva. Vay börtönbe kerülését ez a hiányzó összeg okozza, Engelhardt úr részben emiatt, és hazudott férfiléte miatt jelenti fel. A naplóban és a levelekben ezt megelőzően nincs utalás arra, hogy bebörtönzésével Zarándyt hibáztatja, ezért az az értelmezés is lehetséges, hogy a Zarándyról szóló levél fikció, önfelmentése érdekében hazudott történet. A regény több olyan utalást is tartalmaz, amely lehetővé teszi Vay írásának ezt az olvasatát, így például a hűvösvölgyi tébolydában egy úr fogalmazza meg: „Lám, milyen ravasz és leleményes a téboly, ha meg kell óvnia a valóság támadásától a tulajdon igazságát!” Erre Vaynak az a válasza, hogy „ha nem tenné, ha a külső világnak sikerülne elméjén erőszakot tennie, s reá erőltetnie a tulajdon igazságát, abba talán... bele is bolondulna.” (265)

E hártó retorika ismétlődik, amikor a börtönből kiszabadult író az ellene felhozott vádakat belevetíti az utca antropomorf tárgyaiba: az ablakok, a templomfal vízköpője és az oroszlánfő a vádlók hangján ismétlik el bűneit, melyeket azonban Vay megcáfol és elhárít, önámítását következetesen tagadja. E szemléletes képsor bizonyítja, hogy az öt ért vádat nem te-

szi belsővé, önmagát továbbra sem látja reflektáltan. Vay ezt úgy fogalmazza meg egy angol mondást idézve, hogy „Senki sem olyan vak, mint az, aki nem akar látni”. (325)

E példák is illusztrálják, hogy bár a VS regényvilága egy zárt konvenció- és szabályrendszeren belül jön létre, amely korlátozza a megnyilatkozások értelmezési lehetőségeit, az elbeszélő szavahihetőségének a megkérdőjelezése további értelmezési lehetőségeket nyit meg. Egyúttal az a kérdés is megfogalmazható, hogy milyen dialogikus olvasatai lehetnek az elbeszélő történetnek a regény megjelenésének helyén és idejében.

A nemi szerepekre fókuszáló kortárs irodalomban nemcsak Gordon Agáta *Kecskerúzs* című regénye számít rendhagyónak a leszbikus kapcsolatra irányított figyelemmel, hanem Vay Sarolta transzszexuális identitásának története is, s e regényeket a magyar irodalomban szokatlan témájuk a 19. század eleji francia irodalommal, George Sand, Balzac, Zola, Gautier és Maupassant hasonló tárgyú történeteivel is rokonítja.

Ócsai Éva

